

Muszatics Péter

OROSZORSZÁG, A TALÁNYBA BÚJT MISZTÉRIUM III.

„I cannot forecast to you the action of Russia. It is a riddle wrapped in a mystery inside an enigma; but perhaps there is a key.” („Nem tudom megjósolni Oroszország lépését. Oroszország rejtélybe zárt, misztériumba bújt talány; de talán van kulcs hozzá.”)

Winston Churchill, 1939. október

MOSZKVA – A MÉLYBEN

1.

Moszkvában először csak a lakótelepeket látni. A vonat a városhatártól a belvárosi végállomásig, a Kurszkij vokzalig majdnem egy óra alatt jut el. Az egyik külvárosi megállóban egy szakasznyi, hátizsákokkal és ételhordókkal felszerelkezett, láthatóan kimerült katona száll föl. Régi panelházak és az ezekre megszólalásig hasonlító, most épülő vagy frissen elkészült házak mellett halad el a vonat. Egy-egy paneltömb mintha több kilométer hosszú lenne. Néhol kis, újonnan épült templomok aranykupolái csillognak, néhol fadácsák negyede szakítja meg a tíz-tizenöt emeletes formátlan épületek sorát.

Az orosz „vokzal”, azaz a pályaudvar szó állítólag a dél-londoni Vauxhall állomás nevéből származik: egy orosz delegáció, amelyik a 19. században Angliában a vasúti közlekedést tanulmányozta, azt gondolta, a név nem a városrésze, hanem az állomásépületre utal. A félreértés hatására egész Oroszországban vokzalnak nevezték el a vasútállomásokat. A Kurszkij vokzalból nem egyszerű kijutni. Csak a vonatjegy vonalkódjának leolvasása után nyílnak meg a biztonsági ajtók – nyílnának, de mind elromlottak. Az utasok, a katonákkal együtt, türelmesen várakoznak. A biztonsági őrök végül kinyitják az ajtókat, de azok, ki tudja miért, néha mégis be-becsapódnak. Az előttem lévő hölgy szerencsésen átjutott, de táskájára rácsapódott az üvegkapu. Átemelem neki, rám se néz, örül, hogy végre kijutott, elsiet. Az oroszok néha udvariatlanok – a kegyetlenség, a teljes közöny és a rajongás között keskeny a határ; a mindennapi együttélésnek is mások a szabályai, mint Európában.

A metrójáratnál, mint minden téren, utcasarkon és csomópontban, rendőrök. Meg két utcazenész: egyikük, a fiatalabb, miniatűr gitáron játszik, a másik, az idősebb, aki harmonikán kíséri magát, balladaszerű, szomorú dalt énekel. A metró mozgólépcsője szinte beszippant. Itt klasszikus, nagyzenekari futamok szólnak. Pokoli palotára emlékeztet a lépcsősor, a csarnok és a megálló, mintha valaki egy kastély dísztermét egy pincébe helyezte volna. Az egyik csarnokban gránit- és márványborítású oszlopok között, görögös szobrok alatt a Szovjetunió himnuszának sorai olvashatók, a középen, ahol

most üres a tér, 1956-ig Sztálin szobra állt. Az öreg, világoskék metrószerelvény hirtelen és durván fékezve áll meg a megállóban. A kocsikon látszik, hogy évtizedek óta nem újítták fel őket. A régies terek és a rozoga gépek nyugtalanító kontrasztban állnak.

Sok metróállomás még a Kreml termeivel is versenyre kelhetne, annyi csillár, mozaikkép és dombormű díszíti. A szomszédos Komszomolszkaja megálló a barokk imitációja, Alekszandr Nyevszkijjel, Dmitrij Donszkojjal – mindkét fejedelem mögött ott van a Megváltó képe, Nyevszkij mögött a kijevi Szófia-katedrális kupolái is láthatók –, Szuvorovval, Kutuzovval, a győztes hadvezérekkel. A metróállomást az orosz hadsereg dicsőségcsarnokának szánták, helyet kapott itt Berlin elestének és az 1945-ös moszkvai győzelmi parádénak a mozaikképe is. Az előbbi, Bizáncot idéző tablón négy katona emel hatalmas zászlót a magasba Lenin képével a Reichstag előtt. (Eredetileg Sztálin is rajta volt, de őt később kiretusálták, mint olvasom.) Utóbbin egy sarlót és kalapácsot tartó nőalak, a sztyeppei pogány anyaistenség-ábrázolások késői utódja áll széttört horogkereszten a Vörös téren, a Lenin-mauzóleum előtt.

A Kijevszkaja megálló képei Ukrajna történetét idézik fel – természetesen orosz és kommunista perspektívából. 1954-ben adták át, akkor, amikor az ukrajnai orosz Hruscsov ajándékként átadta a Krímet Ukrajnának. Az 1654-es „oroszu-ukrán egyesülést” ünnepelték ezzel. A területátadásnak nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget – apró gesztusnak tűnt az egységes birodalmon belül, hiszen úgyszólván Moszkvából irányították az egész államot. A csarnok végén, egy Lenin-mozaikkép és a régi szovjet címer körül festői összevisszaságban több létra, szerszám hever egy kordon mögött, olyan, mint egy nyilvános, közszemlére tett raktár hasznos és haszontalan tárgyakkal.

Szinte minden metróállomáson láthatunk kövér, a bőséget jelképező búzaszemeket és vastag búzakévéket, domborműveken, kovácsoltvas díszeken, kerítéseken, kapukon – természetesen az obligát vörös csillagok, békegalambok, kalapácsok és sarlók társaságában. 1941. november 7. előestéjén a viszonylag egyszerű, art deco-kiképzésű Majakovszkaja megálló peronján, az öngyilkos költő szobrától nem messze, az orosz eget ábrázoló mozaikképek alatt beszélt Sztálin. A nácik már Moszkva alatt voltak, de ő a fővárosban maradt. Másnap a Vörös téren megtartották a szokásos díszszemlét, és a csapatok egyenesen a frontra mentek. A Novoszlobodszkaja megálló végén egy mozaik a béke aranycsillagon, sarlón és kalapácson nyugvó apoteózisát ábrázolja. A békevágy és a bőség e szemléletes és nagyszabású jelképei a kopott, bezárt templomokból és államosított palotákból ideszállított márványtömbök között vágyképnek tűnnek a szinajban, az átható, keserű elektromosság-szagban és a hullámzó tömegben.

2.

Fél óra múlva kiszállok egy külvárosi lakótelepen. Troparjevo-Nyikulino egykor talán csendes falu lehetett Moszkva közelében, Kuncevó mellett, ahol Sztálin dácsája állt, és ahol a vezér 1953-ban meghalt. A hőségben időről időre locsolókocsik – sőt néha ormótlan locsolótraktorok – frissítik a forró utcákat. A felszínen szinte lehetetlen köz-

lekedni: a nyolcsávos utakon csak araszolva jutnak előre az autók. Többségük masszív, tankra emlékeztető fekete terepjáró, sötétített ablakaikon nem látni be. Védtelennek tűnő régi Ladákkal és még régebbi Zsigulikkal keverednek az agresszív forgalomban.

Azt mondják, a moszkvai lakások jelentős része üresen áll. A kontinens legnagyobb városában csak horribilis áron lehet ingatlant venni – állítólag itt a legmagasabbak a négyzetméterre számított árak Európában –, a spekulánsok gazdagodnak, a moszkvaiak meg, ahogy a kommunista időkben is, társbérletekben, szülőknél, barátoknál laknak, zsúfolt és kicsi lakásokban. Sok ház építése félbemaradt, az építkezések romjai óriási, kopott és szakadozott reklámtáblákkal körülvéve várják az újabb vállalkozókat. A felépült házak nagy részét meg talán fölösleges is volt megalkotni. A lakótelepek mintha a kommunizmus kommuna-eszményének mementói lennének. Ki tudja, az utópista szocialista Claude Saint-Simon, netán Marx elégedett lenne-e – vagy éppen forogna a sírjában –, ha látná az egyforma lakóházak sorát, és köztük az észbontó ésszerűséggel kialakított „közösségi tereket”: a tudományos alaposággal megtervezett parkokat, játszótereket, üzleteket, művelődési házakat. Többségüket építésük óta nem újíttatták fel. Néhány tízeletes házat fantáziadús alkotók óriási képpé alakítottak: a több ezer négyzetméteres homlokzatokat hajócskák, madarak, falevelek, hegyek, sőt tengerparti pálmafák színpompás képei színezik. A szovjet közösségi terekbe ékelődnek a hatalmas nyugati bevásárlóközpontok – kockák egymás hegyén-hátán. A reklámfeliratok kaval-kádját ugyanazok a nyugati cégnevek uralják, mint bárhol a világon, de egy-egy eltávolíthatatlan sarló, kalapács, Lenin-fej vagy megmaradt felirat újra és újra emlékeztet a múltra. Például a beteljesítetlen ígéret, a „Tovább Lenin útján!” egy rég üresen álló, ablaktalan ház tetején.

A „közösségi térben” az egyik kocsmá előtt tolószékes férfi a hangadó, négy-öt ösz hajú barátja hallgatja sörözés közben. Bent, ha átmászunk a törött és egyenetlen padló tócsaszerű bemélyedéseiben, idős, kövér házaspárt látunk: csendesen vodkáznak egy asztalnál, mellettük rózsaszín terítőn szenvedélyes kártyacsata zajlik. A göndör hajú, kerek arcú, mosolygó, ráncos szemű csapos mellett Putyin elnök fényképe, meg az orosz zászló. Közvetlenül a kocsmá mellett, egy szemetesládában idős, hosszú szőke hajú, kifestett asszony turkál, kiemel egy gyümölcslés dobozt, kinyitja, mohón issza a tartalmát.

A játszótér szélén egy padon kellemetlen szagú, szinte vízszintesen előrehajolva ülő férfi nyöszörög. Meztelen lábain sebek, oldalán bot. Izmos és szinte kopaszra nyírt fiúk kosaraznak mellette, nem figyelnek rá, ahogy a babakocsikat toló párok sem. A szemben lévő padon idős, szépen fésült, gyönyörű szemű asszony ül, mellette járókeret, kezét egy könyvön nyugtatja. Bármilyen pusztaságnak tűnik is ez a zsúfolt kommuna, nem ember-telen. Az egyforma, szürkére kopott kockaházak között járva megcsap a frissen mosott ruha, a használt ágynemű, a melegedő étel: az otthonosság illata.

E nyomasztó falanszterben mégiscsak viszonylag civilizáltan lehet élni – már amikor folyik a víz a csapból és van áram. A forradalom, a polgárháború, az ötéves tervek idején, a háborúban és még utána is sokáig, évtizedekig milliók éltek dohos, fűtetlen, szűk lakásokban – egy-egy szobában akár több család, egy-egy lakásban akár ötven-hatvan „polgártárs”. Számukra az önálló panellakás, akár egy kaptárszerű tömbben is, nagy

előrelépés volt. A lakótelepek viszonylag biztonságosak – mint mondják, régen Moszkva sok külvárosában és számos más szovjet városban esténként nem volt tanácsos egyedül közlekedni, szinte törzsi ököljog uralkodott, a jól szervezett feketeipari elosztó- és rablóbandákkal szemben a rendőrség is tehetetlen volt. Az üzletekben van áru – és ez sokaknak még mindig szinte felfoghatatlan fejlődést jelent. Milliók emlékeznek az állandó éhezésre, az üres polcokra, a moslékszerű ételekre, az élelmiszer-ipari hulladékokból előállított ehetetlen konzervekre és az ihatatlan műanyagitalokra, az etilalkoholból és mesterséges ízesítőanyagokból kotyvasztott bűfelejtőkre, melyekkel a hideg szovjet éjszákát tették elviselhetőbbé.

3.

A „vörös vonal”, az első, 1935-ben megnyitott moszkvai metróvonal állomásnevei a múlt különböző darabjait idézik föl. A Park Kulturi (vagy ismertebb nevén: a Gorkij park) a „proletariátus” számára az 1920-as években létrehozott óriási szórakoztató és népnevelő kombinátot, amelyről olyan sok nyugati utazó írt lelkesen, a Lubjanka pedig a rettegett, mindent figyelő KGB székházát. Az épület most is a titkosszolgálaté – állványerdő mögé rejtve éppen felújítják. Moszkva belvárosában számos házat restaurálnak, az állványzatokra feszített óriási ponyvákön a házak jövője, sematikus képe látható, a Patjomkin-falvakra emlékeztető ábrázolások sora sok moszkvai utcát tesz színpadi díszlethez vagy kulisszaraktárhoz hasonlónak. A Lubjankát a Vörös térrel összekötő Nyikolszkaja utca sarkán, a GUM-áruházban és az Állami Történelmi Múzeum túloldalán, az Ohotnij Rjadbán, azaz a Vadászsonon, a föld alá épített bevásárlóközpontban orosz termékeket alig látni. Van viszont francia ruhanemű, parfümök, sajtok és ásványvizek, milánói cipők, római lakberendezési tárgyak, nápolyi tészták, amerikai meg japán luxuscipők és svájci órák – mintha minden tündetőleg értékesebb lenne, ha külföldi, mintha azzal bizonyítaná kiválóságát, hogy nem orosz.

Régen is így lehetett: a Tolsztoj-regényekben a moszkvai és a szentpétervári arisztokrácia mindennapi életének kulisszáit, nyelvét, érintkezési formáit szintén mindenestül idegen eredetű, hangsúlyosan nem orosz tárgyak és szavak határozták meg. Így van ez most is. Moszkva belvárosában könnyebb eviani vizet és pármait sonkát kapni, mint hazai társaikat. A márványlépcsős, kör alakú bevásárlóközpont közepén, három emelet mélységben régies márványszökőkút vize csobog. Mintha egy 19. századi párizsi nagyáruházban járnánk, pedig a föld alatti luxuspalota a 21. század elején épült. A tetejére, a földszinten, óriási kupola borul, az északi féltekét ábrázolja – a hangsúly természetesen az Amerika és Európa között terpeszkedő hatalmas Oroszországon van, a színes térkép közepén, medvék és farkasok társaságában ott a kétfejű sasos orosz címer.

Az úrgazdagok: az új arisztokraták tudatlanul vagy tudatosan régi nemesi-polgári szokásokat próbálnak fölvenni, antik bútorokat és festményeket vásárolnak, giccses szobáikat, éttermeiket és áruházait, klubjaikat és más „közösségi tereiket” álnépies és álnemesi tárgyakkal zsúfolják tele. Ha valaki valaha is komolyan vette az „osztály nélküli

társadalom” ideáját, ennek láttán be kell ismernie az eszme csődjét. Úgy tűnik, sehol a világon nincsenek akkora vagyoni különbségek a társadalmi osztályok között, mint Oroszországban. Az ember és ember közti különbség a 21. században, a kommunizmus, a gigantikus kollektív megváltási kísérlet bukása után talán itt a legnagyobb. Az új elit – és a nagy ország elitje milliós, még ha az összlakossághoz képest néhány százaléknyi is – azt tartja értékesnek, ami nyugati. Az új orosz arisztokraták ugyanúgy Londonba és Párizsba járnak, és megtöltik a régi európai fürdőhelyeket, mint a régi arisztokraták száz-kétszáz évvel korábban. De mások ezek az oligarchák, akik a kegyetlen és titokzatos kontraszelekciónak köszönhetően kiemelkedhettek az összeomló kommunista elitből és a külvárosi panelházak pusztaságából. A moszkvai metró a föld alatt olyan tereket kapcsol össze negyedórás-félórás úttal, amik világokra vannak egymástól. Az igazi út e világok között járhatatlan. Mégis, ezek a terek, ha tökéletlenül és szabálytalanul is, kapcsolódnak egymáshoz: látszólag össze nem illő darabjai együtt adják ki a mindenkori propagandafrázisok és látványos szimbólumok mögött lévő igazi országot.

A Nap utca és a Vajdahunyad utca súlyos harcokról tanúskodó kereszteződése